

Nélkülözött profik, nélkülözhetetlen dilettánsok

A dilettánsok Szenteleky Kornél által kijelölt meghatározó szerepe
az 1920-as évek végén szerveződő magyar vajdasági irodalomban

„A dilettáns állandó aktivitásban van.
A dilettáns az igazi *perpetuum mobile*.”
(Karinthy Frigyes)

Nem sok dilettánsokkal foglalkozó irodalomtudományi s különösen irodalomtörténeti szöveg létezik, maga a meghatározás is elsősorban az irodalmi esztétika körébe sorolódott.

A téma irodalomtörténeti vizsgálatának mellőzésére két ok is kínálkozik: egyrészt a dilettánsok többnyire a mindenkori *jelen* problémáit okozzák. Nemhogy irodalomtörténeti szerepükre nem irányul figyelem, de még egy-egy róluk szóló történeti (irodalmi) munkában is a saját kor dilettánsait szokás keresni. Hogy ez mennyire kézenfekvő befogadói mód, jól mutatja annak a regénynek a korabeli recepciója, melyet a magyar irodalomban az első dilettánsról szóló regénynek szokás tartani. Kosztolányi Dezső *Nero, a véres költő* című első regényéről Schöpflin Aladár írt *Nero, a dilettáns* címmel. A kritikai kiadás szerint a regényről ez a harmadikként megjelent szöveg, de az első olyan, ami a dilettánst emeli középpontba – mint kortárs ismerőst. Ahogy Schöpflin írta, a dilettánst a magyar író különösen jól ismeri, „itt a sokszor előkelő állást elfoglaló s minden igaz tehetségre – így szerepel a kritikai kiadásban (ettől még lehet, hogy akkor ott 1921-ben elérték), gyűlölködő acsarkodó dilettánsok klasszikus hazájában”.² A Kosztolányi-regénynek már a húszas években megfogalmazódott az a közismert értelmezése, ami szerint a dilettáns, őrzöngő főhőst Szabó Dezsőről mintázta Kosztolányi.

¹ „A zseni és a dilettáns. Karinthy-Lengyel-párbeszéd, ahol szó esik a színpad szabadságáról.” Jegyezte: FAZEKAS Imre. Pesti Napló, 1928. okt. 14. 18. Idézi: FRÁTER Zoltán, *Karinthy, a városi gerilla*. Budapest, Holnap Kiadó, 2013. 126.

² SCHÖPFLIN Aladár, *Nero, a dilettáns*. Szózat, 1921. dec. 11. 12.

A másik ok, ami miatt a dilettánsok irodalomtörténeti szerepét nem szokás vizsgálni, az, hogy létjogosultságuk eleve megkérdőjelezett, vagyis a dilettánsoknak nincs helye sem az irodalomtörténetben, sem a kánonban, amelynek – egyes definíciók szerint – egyik feladata (vagy következménye) épp az, hogy az „értéktelent” elfelejtse. Az *Alföld* folyóirat 2013. évi márciusi számában, melyet az irodalomtörténeti felejtés és felfedezés vizsgálatának szenteltek, Szilágyi Ákos írta, hogy „a feledés azonban – köztudomásúlag – jótékony is lehet, méltó jutalma a percíróknak és percírodalomnak, a bóvlinak, a giccsnek, a dilettantizmusnak és kontárkodásnak (ilyenkor »borul a feledés jótékony fátyla« erre vagy arra a műre vagy szerzőre).”³ E szigorú ítélettel szemben józanabb és megfontolandóbb az, amit Szilágyi Márton írt ugyanebben a lapszámban, miszerint „az irodalomtörténet nem egy »best of« típusú válogatás, hanem a koncepció nézőpontjából tűnnek föl jelentőségtelinek bizonyuló [szerzők és] szövegek”.⁴ Ezen elgondolás mentén állítom azt, hogy a dilettánsok jelenléte (különösen egy-egy irodalomtörténeti helyzetben) nem feltétlenül átkos.

A fogalom eddigi meghatározásait vizsgálva alapvető megállapításnak tűnik, hogy ez a definíció egyáltalán nem statikus; inkább körülírható, semmint megállapítható, kit, mikor, miért is neveznek dilettánsnak. Ami nem is meglepő, elvégre a mindenkori irodalmi élvonal is más-más szempontok alapján alakul a különböző korokban, a dilettánst pedig rendre ehhez viszonyítva próbálták definiálni. Az írók szakmai önértelmezését, „író-tudatát” a dilettánsok erősítik is azáltal, hogy mint hozzá nem értők, a hivatásos és tehetséges írókkal szemben pozicionálódtak – nyilván nem önszántukból. Ha azonban a *dilettáns* fogalma kikerül ebből a viszonyítási rendszerből, és önmagában esik vizsgálat alá, hamar fény derül arra, hogy igenis vannak általános jellemzői a dilettáns csoportoknak, s ez egyáltalán nem a hozzá nem értés vagy az alacsony esztétikai értékű mű létrehozása lehet csak. Jelen tanulmányban ezt az általánosan megállapítható jellemzőt igyekszem megragadni, s ebből kiindulva mutatom be a dilettánsok meghatározó szerepét az 1920-as évek végén szerveződő magyar vajdasági irodalmi közegekben. A *dilettáns* fogalmát nem kívánom újradefiniálni, ám a meghatározás során a hangsúlyt mindenképpen máshova helyezem az eddig szokásoshoz képest.

A *dilettáns* esetében már maga a fogalomtörténet is rögtön két szálon indul, leggyakrabban egy olasz, illetve egy francia eredetre szokás hivat-

³ SZILÁGYI Ákos, *Oblivio litterarum: Se rendek, se trendek: totális felejtés a poszt-kánoni korban*. Alföld, 2013/3. 94.

⁴ SZILÁGYI Márton, *Vannak változások: Az elfeledés és felfedezés műveletei az irodalomtörténetben*. Alföld, 2013/3. 67.

kozni.⁵ Előbbiről Kardeván Lapis Gergely írt ekképpen: „[a] fogalom egy nemzetközi szócsalád tagja, melynek eredete a 16. századi olasz »dilettante« alakra vezethető vissza, amelyet közzé tett műveiken a nemesi rangú zeneszerzők biggyesztettek a nevük után, mintegy mentegetőzés gyanánt, hogy nem a megélhetés végett, pusztán »per diletto« [kedvtelésből – Sz. M.] komponálnak.”⁶ A szónak ez az olasz eredete (annak ellenére, hogy a dilettáns szerzők sajátos, a hivatásos írókétól eltérő motivációját érzékletesebben mutatja) a ritkábban említett, ellenben a francia, XIX. századi szótárakból ismerhető használat gyakrabban kerül elő. E szerint a *dilettáns* elsősorban műkedvelőt, művészetkedvelőt jelentett, s csak későbbi jelentéseiben rögzült az az elítélő jelleg, ami a mai használatnak is megfelelően a hozzá nem értő amatőrre utal.⁷ A fogalom időnkénti tisztázgatása során épp a most is említett szinonimáktól való elkülönbözés is hangsúlyozódik: a dilettáns e fogalomfinomítások szerint tehát nem egyenlő a *műkedvelővel* és az *amatőrrel* sem.⁸ A meghatározások közti gyakran valóban csak árnyalatnyi különbség akkor érzékelhető leginkább, ha ugyanezeket nem irodalmi területeken jelen lévő személy vagy csoport megnevezésére használják. Különösen érzékletes például a *dilettáns* és az *amatőr* színház közti különbség, de megint csak mást jelent *műkedvelőnek* és/vagy *dilettánsnak* lenni a képzőművészetben, s egészen sajátos jelentősége van a dilettánsoknak a néprajzi kutatások számára. Az eddigiek alapján azonban az is nyilvánvalónak tűnik, hogy nemcsak tudományterületenként más a jelentése a *dilettánsnak* és a jelentősége azoknak az embereknek, akikre ez a megnevezés utal, de koronként is.

Mind az olasz, mind a francia szóeredetet tekintve, ami ezeknek az eredeti fogalommagyarázatoknak az egyik alapvető megállapítása, az a *dilettáns* irodalmi konvencióktól való függetlensége, *kívülrállósága*. Ezzel lehet összefüggésben az a már említett tény, hogy dilettáns szerző név szerint igen ritkán marad meg az irodalomtörténeti emlékezetben, s emellett a vezető irodalmi körökkel való viszony is azt erősíti, hogy a *dilettánsok* nem egyénekként meghatározók, hanem mint „csoport a csoportban”. S ekként

⁵ RICHARD HIBBITT, *Dilettantism and its Values: From Weimar Classicism to the fin de siècle*. Legenda, Oxford, 2006.

⁶ KARDEVÁN LAPIS Gergely, *Ha úr ír = Pázmány nyomában: Tanulmányok Hargittay Emil tiszteletére*. Szerk. AJKAY Alinka, BAJÁKI Rita. Vác, Mondat Kft., 2013. 232.

⁷ KOVÁCS Ilona, *Dilettánsok az irodalomban* (eKönyv). Fapadoskönyv.hu, 2013. november 12. static2.lira.hu/upload/M_28/rek3/406016.pdf (letöltve: 2013. okt. 8.)

⁸ LESZKOVSZKI Anna, „...s zokog a tűnő végtelen...” *A bennünk élő dilettáns költő*. Bárka, 2010/5. 49–51.

figyelve jelenlétüket az irodalomtörténetben, a dilettáns szerzőknek további nagyon fontos, alapvető, közös jellemzőjük válik megragadhatóvá.

Értelmezésem szerint a dilettáns szerzők nagyarányú megjelenése mindig valamilyen, az irodalmi működésben bekövetkezett *változást* jelez (mely lehet társadalmi, intézményi vagy művészi jellegű változás). A már korábban idézett Kardeván Lapis-szövegben az első ilyen társadalmi változásként jelenik meg az addig merev, művészek és megrendelők közti viszony átjárhatóvá válása, ami lehetővé tette, hogy utóbbiak is alkotóként tűnjenek fel, immár akár saját maguk szórakoztatására.⁹ Az irodalmi közegben a megkülönböztetés szándékával dilettánsnak nevezett szerzők számának időnkénti megnövekedése rendre összeköthető ilyen változással, de a dilettáns szerzőket okolták a változásért (többnyire esztétikai romlásról és az irodalmi színvonal eséséről, az irodalom válságáról beszélve), s nem fordítva. Pedig utólag azt lehet mondani – és ezt támasztja majd alá a későbbiekben részletesen bemutatott vajdasági példa is –, hogy a *dilettáns* szerzők sok esetben valami újnak a kezdetét *jelzik* (és nem okozzák!), anélkül, hogy erről a kezdetről bármilyen értékelést adnának, vagy műveik által nyújtanának. Ilyen változás volt például a női irodalmi emancipáció. Magyarországon a XIX. században még leginkább a női szerzők jelzője volt a „dilettáns” mint alacsony vagy értékelhetetlen színvonalat képviselőké. Más típusú, de szintén radikális változás volt az emigrációs léthelyzet tömeges megtapasztalása, melyről Ferdinandy György nyilatkozott igen érzékletesen, miszerint „[m]inden talajtalanság, tehát minden emigráció a dilettantizmus, főként pedig a grafománia – a szófosás – melegágya”.¹⁰ Ehhez hasonló a trianoni határmódosítások által elcsatolt magyar területek irodalmának létrejötte is. Más jellegű, de ugyancsak az irodalomra is kiható, dilettánsok nagyszámú jelenlétét maga után vonó változás bizonyos politikai ideológia irodalmi térnyerése. S talán a legutóbbi újdonság, amire az írószakma figyelmét szintén a dilettánsok tömeges jelenléte hívta fel: az internet széles körű irodalmi használata. Míg irodalmárviták sora zajlott az internetes publikálás lehetőségéről és értékéről¹¹, addig dilettáns szerzők már rég nagy számmal kezdtek alkalmazkodni az új irodalmi létformához. Talán ez utóbbi példa is jól mutatja, hogy egy-egy változás jelzése mellett, ami a dilettáns szerzőket alapvetően jellemzi, az a *reakciókészség*.

Mindegyik itt említett változás egy új irodalmi tér megnyitását, megnyílását eredményezte, amely nem feltétlenül jelentette ennek az új térnek

⁹ KARDEVÁN LAPIS, *i. m.* 232.

¹⁰ FERDINANDY György, *Szomorú szigetek*. Budapest, Pesti Szalon Kiadó, 1992. 84.

¹¹ Legutóbbi összefoglalásként lásd: BRAUN Barna, *Az irodalom halálábox: Kritikai ítélet és a Facebook-lájk*. Alföld, 2013/10. 76–81.

a megmaradását is, legnyilvánvalóbban a politika irodalomra gyakorolt nyomása tekinthető időszakos térnyitásnak. Egy-egy ilyen változás lehetőségét jelent(ett) új írói identitások kialakulására, s az is egyértelműnek tűnik, hogy ezekre a változásokra nem csak a pejoratív jelzőként értett dilettáns reakciók érkeztek. Sőt, a vajdasági irodalom megteremtését szorgalmazó Szenteleky Kornél munkáját vizsgálva a *dilettáns* egy felvehető magatartásnak is tekinthető. A határmódosítások által kétségtelenül előidézett változásra Szenteleky nagyon fontos felismerése nyomán dilettánsként reagál: határozottan és tudatosan leválasztja a *dilettáns* fogalmáról a már a húszas–harmincas években is elsődleges jelentésként elfogadott negatív esztétikai értékítéletet, és a dilettánsokat – magát is közéjük sorolva – olyan, az új helyzetre elsőként reagáló alkotóknak tekinti, akikre éberségüknek (írásom mottójából idézve: aktivitásuknak) köszönhetően elsődlegesen számíthat a magyar vajdasági irodalom megteremtésében.

Ha voltak is írók a Vajdaság területén, ők a trianoni határátrendezésig legfeljebb vidéki szerzőként gondolhattak magukra, s nem egy különálló irodalmi csoport képviselőiként. „Azok, akik a húszas évek elején megszólaltak, még a világháborús esztendőkből vidéki íróknak tudták magukat [...]”¹² Amikor azonban a térséget elcsatolták, s az ottani magyar nyelvű kultúra megtartása, így a magyar vajdasági irodalom megszervezése lett a cél, értelemszerűen fontos volt, hogy legyenek szerzők, akiket e csoport tagjainak lehetett tekinteni. Márpedig vajdasági írók kezdetben egyáltalán nem volt könnyű felmutatni, és az erre irányuló kísérletek nem is győzték meg minden esetben a közönséget – főként nem a nem vajdaságit.

A vajdasági irodalom meghatározó költészeti antológiája, a *Kéve* és az első magyar nyelvű tisztán irodalmi folyóirat, a *Vajdasági Írás* (mindkettő ugyanannak a szerkesztőgárdának – kiemelten Csuka Zoltán, valamint Szenteleky Kornél – munkája) egyaránt 1928-ban jelent meg. A lapban rendre közölték a kötetről írt – a rovat címe szerint – *külföldi* beszámolókat és kritikákat, többek között a magyarországi és a többi határon túlivá lett magyar irodalmi közegben megjelenteket is. Az alig pár éve különvált, irodalmi hagyományokkal nem rendelkező vajdasági magyar irodalom máris egy költészeti antológiát tudott összeállítani – a közölt recenziókból és ismertetőkből kiolvasható, hogy ezzel az eredménnyel Vajdaság igen csak meglepte a környező magyar irodalmi közegeket. Kiknek az írásaiból állhatott össze ez a kötet, ha arról a térségről az első és egyetlen, aki a recenzensek eszébe jutott, az Kosztolányi Dezső? Az *Erdélyi Helikon*ból

¹² BORI Imre, *A jugoszláviai magyar irodalom rövid története*. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1982. 89–90.

újraközölt szövegben a következő olvasható: „Magyar költő, valamirevaló, eddigelé alig termett a Bácskában. Kosztolányi Dezső olyan kivétel, amely a szabályt erősíti.”¹³ Müller Lipót *A budapesti „Napkelet” a vajdasági magyar költőkről* című beszámolójában egészen hasonló fogalmazott meg, miszerint „legtovább a Jugoszláviában hallgatott a magyar irodalom. [...] A költők, kik békében talaján termettek, nem tudtak gyökeret verni az ott-honi társtalanságban, megnemértésben. A fiatal Kosztolányi Dezső, akit pedig a páratlanul megélt drága gyermekkor költői élménye fűzött hozzá, mint »a rab a börtön udvaráról« úgy vágyott ki »a beteg, boros, bús, lomha Bácskából« [...].”¹⁴ Kosztolányi Dezső szerepe az éppen alakuló vajdasági irodalmi közegben meglehetősen összetett – külön vizsgálatot érdemelne, mely mind a fiatal irodalmi csoport, mind az ő szempontjait és korabeli lehetőségeit megmutatja. Annyi röviden is elmondható, hogy Kosztolányi mint a Magyarországon elismert, profivá vált vajdasági származású író állandóan visszatérő hivatkozási és közhangulattól függően pró vagy kontra viszonyítási pontja (volt) a vajdaságiaknak. Szirmai Károly a *Vajdasági Írást* követő *Kalangya* folyóiratban közzétett szerkesztői koncepcióit bemutató köszöntőjében még 1935-ben is a következőt írta: „A Vajdaságban nem maradt vissza országos hírű író. A magyar irodalom szubotocai származású, legnagyobb íróművésze: Kosztolányi Dezső régóta pesti írónak számított. Csáth Géza még 1918-ban meghalt.”¹⁵

Szirmai mondatai két nagyon fontos és érdekes dologra világítanak rá. Egyrészt arra, hogy ezek szerint – kis túlzással – vajdasági írónak az számított, aki élt, továbbá arra, hogy vajdasági író mindezt a Vajdaság területén tette. Irodalmi kapcsolódásokról akkoriban még nemigen lehet beszélni, ezért valóban a helyhez kötöttségében lehetett legegységesebben egységesnek feltüntetni a magyar vajdasági irodalmi közeget, nem pedig egy sajátos irodalmi arculattal. Utasi Csaba a *Kalangyáról* írt kötetében a Bácsmegyei Napló köré gyűlt írók szövegeiből szintén 1928-ban kiadott *Vagyunk!* című almanachhal kapcsolatban jegyezte meg, hogy annak összeállítói számára is „a *vagyunk* pusztá ténye a fontos, a kissé egocentrikus önfelmutatás, s éppen ezért nem érzik szükségét egy olyan programnak sem, melynek alapján a *leszünk* kérdéseivel is szembe tudnának nézni”.¹⁶ Ebben a kiadványban több mint hatvan szerző szerepel, ahogy Utasi írja, „a legvérmesebb dilettánsoktól kezdve a megtorpant féltéhetségeken át egé-

¹³ *Hírek-lapvélemények: Erdélyi Helikon*, Vajdasági Írás, 1928/10. 59.

¹⁴ MÜLLER Lipót, *A budapesti „Napkelet” a vajdasági magyar költőkről*. Vajdasági Írás, 1928/34. 151.

¹⁵ SZIRMAI Károly, *Írói felelősségem*. Kalangya, 1935/3. 162.

¹⁶ UTASI Csaba, *Irodalmunk és a Kalangya*. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1984. 14.

szen a jelentősebb [...] írókig mindenkit megszólaltat [...].¹⁷ Ugyanakkor e későbbi, akár mai, de az almanachhal kortárs ítéletek megfogalmazása során sem lehet elmenni a mellett a tény mellett, hogy a vajdasági irodalom ezekből az antológiákból és folyóiratokból nőtt ki, amelyek létrehozásához kéziratok és szerzők kellettek. Kisebbségi léthelyzetben (s ez nem feltétlenül kell, hogy politikai kisebbségi helyzetet jelentsen, a korábban említett változások során először mindig valamilyen kvázi kisebbségi irodalmi csoport alakult ki, legyen szó például a nőirodalom intézményesüléséről, vagy az emigráns sors nagyszámú megtapasztalásáról stb.) a dilettánsoknak, elsősorban a tömeg illúziójának megteremtésében vannak elévülhetetlen és letagadhatatlan érdemeik. Egy-egy *irodalom* kialakulásához azonban nem csak szövegek, de jó szövegek és szerzők kellettek. Erre épp a fiatal vajdasági irodalom egyik dilettáns szerzője, Gergely Boriska hívta fel a figyelmet, aki a vajdasági írók összegyűjtéséről a következőt írta: „Így aztán kiderül, hogy vannak vajdasági írók, de nem derül ki, hogy van vajdasági irodalom. (Erre nem igazán jut idő.)”¹⁸ Két fontos műveletről van tehát szó: írókat, majd pedig irodalmat kellett (elő)teremteni.

A trianoni határmódosításokat követően szerveződő magyar vajdasági irodalom irányait Senteleky Kornél azzal jelölte ki, hogy ő a dilettáns fogalmából fentebb is kiemelt *kívülállóságot*, az irodalmi konvencióktól való *függetlenséget* jelölte meg előnyként, olyan körülményként, amelynek elfogadása szerinte segíthette az önálló magyar vajdasági irodalom megteremtését. Következő soraiban meglátásom szerint a magyar vajdasági szerzők szükségszerű dilettáns voltát hangsúlyozta, mely jelző az ő értelmezésében nem értékítéletet, hanem egy vállalandó magatartásformát jelentett. „A mi tarisznyánkban sohasem volt arany, kincs, súlyos emlék, amit kidobálhatunk volna. Mi csak most kötöttük fel tarisznyánkat, nekünk csak jelenünk van, ezért járunk könnyen, kötetlenül. A tradíció és emlék nélküli emberek progresszívak, frissen és messzire menetelnek. Tekintetük a messziséget keresi, és könnyen átsiklik nyelvi, nemzeti elkülönödéseken.”¹⁹

Arról természetesen szó sincs, hogy Senteleky akár mint szerkesztő ne tett volna különbséget a magyar vajdasági irodalom első írói között azok esztétikai teljesítménye alapján. Mégis, az, hogy valaki dilettáns, nem feltétlenül jelentett teljes elutasítást és lenézést az 1920-as évek Vajdaságában, „elvégre ahhoz is tudás és intelligencia és tehetség kell, hogy valaki akár mint dilettáns is meg tudja állani a helyét az irodalomban”.²⁰

¹⁷ *Uo.* 14.

¹⁸ GERGELY Boriska, *Vajdasági Írók*. Bácsmezei Napló, 1926. nov. 21. 20.

¹⁹ SZENTELEKY Kornél, *A vers a Vajdaságban*. Vajdasági Írás, 1928/43. 439.

²⁰ BM, *Ki az író?* Bácsmezei Napló, 1924. márc. 16. 9.

A „bm” monogram alatt a *Bácsmegyei Napló*ban megjelent megjegyzéshez hasonló Szenteleky Kornél is megfogalmazott egyik Fekete Lajosnak címzett levelében. Ő Csányi Endréről nyilatkozott a következőképpen: „Istenem: dilettáns. Nem rakétázó tehetség, de dilettantizmusában van intelligencia és becsületesség [...]”²¹ Látható, hogy a *dilettáns* Szenteleky szóhasználatában is a korban uralkodó értelmezéshez igazodva inkább a kevésbé tehetséges szerzők jelzője volt, ám ezzel együtt is kijelentette, hogy „a dilettantizmus kérdése mai körülményeink között nem időszerű”²² Mégpedig éppen azért nem lehetett az, mert az akkor még rendkívül kicsi irodalmi közegből, Szenteleky jól látta, nem lehetett esztétikai indokok alapján rostálni. Noha a *Vajdasági Írás* szerkesztésének elvállalásán töprengve Csuka Zoltánnak még így vallott 1928 februárjában: „kicsit kedvetlen is vagyok arra, hogy harcot kezdjek a kiskorú kékharisnyákkal, a költővé ütött tehetségtelenségekkel, akik – tekintve, hogy a nagytőke protektorátusát élvezik – mégis csak erősebbek, mint mi”²³, véleménye, nem függetlenül épp a szerkesztői tapasztalataitól, ugyanez év októberében már a következő volt: „kevesen vagyunk és ezért egy-két dilettánsnak mégis csak meg kell bocsájtanunk”.²⁴ Szenteleky belátása szerint tehát kényszerű *együttműködés* vált szükségessé a kevés hatékony és kiemelkedő irodalmi személyiség és a dilettáns környezet között ahhoz, hogy a magyar vajdasági irodalom olyan meghatározó orgánumai, mint az első ottani magyar folyóirat, a *Vajdasági Írás* létrejöhesse, s később alapot adhasson a már komolyabb irodalmi (esztétikai) presztízzsel bíró *Kalanyának*. A magyar vajdasági irodalom megszervezésének körülményeit vizsgálva úgy tűnik, a dilettánsok nem kiszorítandó, vagy kiszorítható réteget képviseltek, hanem partnerként kellett elfogadnia őket az akkori irodalomszervezőknek. Ez a felismerés alapjaiban módosíthatja a dilettánsok irodalomtörténeti szerepének értékelését. A magyar vajdasági irodalom történetének legalapvetőbb kérdései nem válaszolhatók meg a dilettánsok szerepének figyelembevétel nélkül. Jelen tanulmány eddigi részében azt a kérdést igyekeztem inkább körüljárni, hogy „ki dilettáns”, ám egyre inkább a húszas évek Vajdaságára irányítva a figyelmet, az indokolt kérdésnek sokkal inkább az tűnik: „ki nem dilettáns?”

²¹ *Szenteleky Kornél irodalmi levelei 1927–1933*. Kiad. BISZTRAY Gyula, CSUKA Zoltán. Zombor–Budapest, Szenteleky Társaság, 1943. 93.

²² SZENTELEKY Kornél, *Irodalmunk problémái* = Sz. K., *Új lehetőségek – új kötelességek. Egybegyűjtött tanulmányok, kritikák, cikkek II. (1931–1933)*. Kiad. BORI Imre. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 2000. 120.

²³ *Szenteleky Kornél irodalmi levelei 1927–1933*. Kiad. BISZTRAY Gyula, CSUKA Zoltán, Zombor–Budapest, Szenteleky Társaság, 1943. 61.

²⁴ *Uo.* 93.

Az már talán az eddig elmondottak alapján is világos, hogy a fiatal vajdasági irodalom keretein belül nem ugyanazt jelentette dilettánsnak lenni, mint pl. ugyanabban az időben Magyarországon, akár a *Nyugat* írói között. Ha a dilettáns az, aki olyat művel, amihez nem ért, akkor a vajdasági irodalom megszervezői e szempontból is dilettánsoknak tekinthetők, elvégre a történelmi események következtében a Vajdaságban minden magyar irodalmár olyasmit volt kénytelen csinálni, amihez nem értett, amit azelőtt nem csinált, mert nem kellett csinálnia. A határmódosítást követő kisebbségi magyar irodalmi élet beindítására nem volt bevett módszer, ezért az új helyzetben a korábban érvényes fogalmakat és szempontokat nem lehetett kritikátlanul érvényesíteni. Ebből következően igazat kell adni Szentelekynak abban, hogy ott, ahol mindenki dilettáns, ott senki sem az. Vagyis a fiatal magyar vajdasági irodalomban nemcsak a szépírók köreiben, de az őket épp kordában tartani igyekvő kritikusok között és az őket olvasó közönség köreiben egyaránt sok volt a dilettáns. Annak felismerését követően, hogy a korabeli vajdasági olvasók is műveletlenek és felkészületlenek voltak, nagyon sok programszerű írás sürgette az olvasókörök megszervezését, a tudatos közönségnevelést.²⁵ Ebbe beletartozott az irodalmat támogató mecénások okítása és terelgetése is, ugyanis az első folyóiratokat többnyire pénzzel rendelkező dilettánsok segítették megjelenéshez, akik amúgy az általuk támogatott lapot nem olvasták. A tisztán irodalmi lapként megélni kívánó orgánumok tehát a civil olvasó hiányával is küzdöttek – kis túlzással, aki az irodalom iránt érdeklődött, az írt ezekbe a lapokba, nem író olvasó nem nagyon maradt.

Szenteleky azonban ezt a *hozzá nem értést* is másként értelmezte, az irodalomteremtés nehéz feladataihoz sokkal adekvátabb módon. Megfogalmazása szerint a dilettáns nem nem ért ahhoz, amit csinál, hanem épp hogy mindenhez ért. Szentelekynél a *dilettáns* érdekes módon, de jogosan meghatározott szinonimája a *mindenes*. Sz. K. szignóval *A Mi Irodalmunk* egy 1931-es számában *A kultúra mindenesei* című írásában fejtette ki legnyíltabban ezt a nézetét. „A mi kulturális életünkben is a szükség ilyen mindeneseket teremt. Sajnos, nincs módunk arra, hogy szakmunkásokat neveljünk, nagyon is szegényes viszonyaink ilyen faktumokat termelnek ki magukból. [...] Sokaknak ez a jelenség talán visszatetsző, mert legelőször a sekélyességet, a fölületességet látják meg a mindenességben, és nem tudják értékelni a munka meg a tehetség sokféleségét. Bizony, a mi kulturális életünkben nem lehet elmélyedni egy szakban, specializálódni egy bizo-

²⁵ Pl. *A kultúra egysége*. Bácsmezei Napló, 1922. jún. 1. 1.; *A kultúra és a kenyér harca: Drága az iskola, nő az analfabetizmus*. Bácsmezei Napló, 1922. szept. 9. 2.

nyos munkakörben. A tennivalók sokasága faktótumokat, mindeneseket követel. A lírai költő kritikus lesz vagy esztétikus, esetleg népműveléssel foglalkozó író, ha a szükség úgy kívánja. A vérbeli novellista verset ír vagy fordít, mert annak szükségét érzi. Az elhivatott regényíró nyelvészeti problémákkal foglalkozik, a hivatásos szociológus esztétikai értekezést ír, ha az események ezt tőle megkövetelik.”²⁶ A jelen írásban korábban már emlegetett Gergely Boriska is ilyen mindenese volt a vajdasági irodalomnak, ő a drámai jelenetek, a kisregények és versek mellett szintén írt kritikákat is. Szenteleky a mindenesek hasznosságát, ahogy korábbi megfogalmazásában a dilettánsok nélkülözhetetlenségét, szintén csak a kivételes irodalmi szituációban találja megállapíthatónak, hangsúlyozva, hogy a régi definíciókon lazítani kell az új irodalmi közeg megteremthetőségének érdekében. „A türelmetlen kérdezősködőket, az elégedetlenkedőket arra kérjük, hogy tekintsék át a kulturális tennivalók végtelennek látszó ugarát, és lássák be, hogy annak megművelésére mindenesek valók és nem szakmunkások, mert akkor alig lenne valami is elintézve. A régi, alaposágot követelő mentalitásból engedni kell, és meg kell becsülni a mindenese sokoldalúságát, nem pedig a sokoldalúság elmaradhatatlan velejáróját: a felületességet gáncsolgatni.”²⁷

A türelmetlen kérdezősködők, akiket Szenteleky ebben a szövegében türelemre intett, az új irodalmi helyzetet fel nem ismerő, ahhoz alkalmazkodni nem tudó kritikusok, akik Szenteleky Kornél irodalmi programjában és szerkesztői koncepciójában nem láttak mást, csak olyan elvtelenséget, ami teret adott a tehetségtelen szerzőknek és az ő esztétikai-poétikai szempontból korszerűtlen műveiknek. Az kétségtelenül jogos megállapítás, hogy a negatív jelzőként értett dilettáns szerzők és szövegek jelenlétéért egy-egy folyóiratban az adott lap szerkesztői és kritikusai a felelősek. Ez alól a felelősség alól Szenteleky maga sem kívánt kibújni, ugyanakkor felhívta a figyelmet arra, hogy a megváltozott irodalmi közegben a kritikának is változnia kell. Az új körülmények között nem lehet a régi szempontok alapján bírálni. A húszas években és még a harmincas évek elején is a Vajdaságban egymást érték a kritika működéséről vagy épp annak hiányáról szóló viták. Hogy érthető legyen, Szenteleky kritikáról alkotott elképzeléseit milyen előzmények formálták, az egyik legelső vizuális felröviden, mely 1922-ben zajlott a *Bácsmegeyi Napló*ban Haraszi Sándor és Dettre János között.

²⁶ SZENTELEKY Kornél, *A kultúra mindenesei* = Sz. K., *Új lehetőségek – új kötelességek. Egybegyűjtött tanulmányok, kritikák, cikkek II. (1931–1933)*. Kiad. BORI Imre. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 2000. 56–57.

42 ²⁷ *Uo.* 58.

Haraszti Sándornak *Irodalompolitika* címmel jelent meg az a szövege, melynek elején a következő olvasható: „Legyünk egyszer már őszinték, ne rösteljünk és valljuk be, hogy az utódállamok magyarságának irodalmi élete ma bizony szegény, sivár és – tehetségtelen. [...] A történelmi kényszerűségből Budapesttől elvágott magyarság lelkében, 1919 óta kialakult egy egymástkereső, befelé élő fajtabeli közösség, amely elnéző a hibákkal szemben, és *jóakarattal lát mindent szentnek, ami magyarul lakta földről, magyar gondból, magyar szívből szakad föl.* [...] Mi a teendő tehát? Semmi egyéb, mint becsülje meg magát az illetékes irodalomkritika, vegye elő azokat a művészi elveket, amiket szegre akasztott, vegye elő és alkalmazza őket becsületesen. [...] Az okos irodalompolitika: becsületes kritika kontrolljával a tehetségek segítése, utjaik megtisztítása, a dillettantizmus sakkbantartása, az irodalom atmoszféra megteremtése [...]”²⁸ Dettre Jánosnak az erre az írásra érkezett eszmefuttatása a következő sokat idézett mondattal kezdődik: „Vajdasági irodalom nincs, vajdasági irodalmat teremteni kell.” S így folytatta a szerző: „Ám az irodalomteremtésnek, ha van módja, mi a módja? Az-e, hogy [...] magunkra erőltessük a kérlelhetetlenség szempontjait, amikkel ki tudjuk üzni – ahogy eleink mondták – az irodalom szentelt berkeiből a hivatottság nélkülieket? [...] Vagy az-e, hogy melengessünk minden tehetségpalántát, biztatgassunk és szeressünk, szeressünk, szeressünk mindenkit, akin a tehetség istenszaga megéreződik [...]. Mert azzal tisztában kell lenni, hogy aki irodalmat akar életre hívni, annak nem az Arany Jánosokra kell várnia, hanem a zsengek mellé kell állnia bátorítóul és karóul.”²⁹ Amit Haraszti hiányolt tehát, az a dilettáns szerzőkkel szembeni határozott, elutasító fellépés, ám ő – az irodalomszervezés munkálatain kívül helyezkedve – nem mérte fel azt, hogy mi és ki is maradna vajon íróként ebben a fiatal irodalmi közegben, ha az általa javasolt következetes és szigorú esztétikai és poétikai elveket követő kritika érvényesülne? Dettre János és később Senteleky Kornél viszont pontosan tudta, hogy nem sok szerző érné el a Haraszti által állított mércét, ami azt is jelentené, hogy nem lenne kiknek a részvételével és jelenlétével elindítani az önálló magyar vajdasági irodalmat. Vagyis „a szigorúak, a meg nem alkuvók, a kritikai válogatás szószólói az írói minősítést olyan magas szellemi censushoz kívánják kötni, hogy annak kérlelhetetlen alkalmazása az irodalmi társaság abortuszával volna egyértelmű.”³⁰ A *Bácsmegeyi Napló*ban olvasható, hogy „mindenekelőtt termés kell

²⁸ HARASZTI Sándor, *Irodalompolitika*. Bácsmegeyi Napló, 1922. dec. 10. 10.

²⁹ Jean JEUDI, *Irodalompolitika*. Bácsmegeyi Napló, 1922. dec. 13. 2.

³⁰ *Irodalom és kritika*. Bácsmegeyi Napló, 1924. febr. 10. 10.

ahhoz, hogy azt rostálhassuk”.³¹ A dilettánsok adták azt az első irodalmi csoportot, amit az új közeghez adekvát módon megtalált szigorú kritikai eszközökkel idővel esztétikai értelemben is irodalmivá lehetett alakítani.

Noha az imént idézett megállapítás 1924-ben megjelent, Harasztit láthatóan nem győzte meg a kritika engedékenységének fontosságáról, így 1929-ben, ezúttal már Szentelekyvel, újabb vitára került sor. Haraszi akkor ekképpen kezdte véleményét: „még a vakok és világtalanok előtt is világos [...]: a magyar kritika [...] milyen szomorúan elvtelen és dilettáns majdnem méltó ahhoz az irodalomhoz, amelyet prédának kapott.”³² Szenteleky a válaszában már nem a kritikáról, hanem a kritikusokról beszélt: „A kritika mineműségére tehát teljesen közömbös dolog, hogy a kritikusnak van-e [elve]. Még az is közömbös, hogy a kritikus tanár, szatócs, rímfaragó, vagy sóhivatalnok volt-e azelőtt [...]”³³ Ez egybecseng a korábban bemutatott mindenes szerep fontosságáról írt gondolataival, valamint azzal a felismeréssel, hogy a kritikusokat is, a szerzőkhöz hasonlóan, ki kellett nevelni. Szintén a *Napló*ban közölt gondolat szerint tehát „azt sem szabad szem elől téveszteni, hogy nemcsak irodalmunk van alatta a nagy kulturális központok színvonalának, hanem kritikuskaink felkészültsége is”.³⁴

Ugyanakkor nemcsak eddig recenzióírással nem foglalkozó szerzőknek kellett kritikussá válniuk, Szenteleky a Haraszi Sándorhoz hasonlóan már aktív és értő kritikusoktól is a határmódosítás előttitől eltérő hozzáállást, másfajta szempontokat várt el. A kritikusoktól ugyanazt a *reakciót*, az új helyzet felismerését várta el, amint aminek köszönhetően nélkülözhetetlennek ítélte a dilettánsokat, a változásokra elsőként reagálókat. 1932-ben *A Mi Irodalmunk* című lapban megjelent programadó esszéjében fejtette ki meglátásait. „Valóban úgy áll a dolog, hogy az irodalmi öntudat, egy irodalmi irány vagy mozgalom lelke és gerince sokkal hamarabb fejlődik ki, mint az öntudatos kritika. A kritikus minden új jelenség, irány és megmozdulás előtt zavarban van. Először persze megkísérli régi mérőeszközökkel az értékmegállapítást, de így csak kedvezőtlen bírálatot írhat.”³⁵ Nagyon érdekes és nagyon pontos jellemzése ez a kritikusnak; míg a dilettánsokra a gyors reakciókészség jellemző egy-egy új irodalmi

³¹ *Uo.* 10.

³² HARASZTI Sándor, *A nyájas olvasóból kritikus – a kritikusból nyájas olvasó*. Vajdasági Írás, 1929/2. 63.

³³ SZENTELEKY Kornél, *A kritika gáncsolhatósága*. Vajdasági Írás, 1929/3. 173.

³⁴ *Irodalom és kritika*. Bácsmegyei Napló, 1924. febr. 10. 10.

³⁵ SZENTELEKY Kornél, *A helyes kritika* = Sz. K., *Új lehetőségek – új kötelességek. Egybegyűjtött tanulmányok, kritikák, cikkek II. (1931–1933)*. Kiad. BORI Imre. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 2000. 89.

változás beálltakor, addig a kritikus rugalmatlanabb, de ez azt is jelenti, hogy – ha lassabban is – de a kritikus, a dilettánshoz hasonlóan ugyancsak *reagál* az új helyzetre. Szenteleky megjegyzése tehát nagymértékben megkérdőjelezi a kritikus objektivitásának és kívülállásának lehetőségét, azt a felfogást, miszerint a recenzens csakis a művel foglalkozna, s a munkája során csak a szövegből indulna ki. A vajdasági irodalomszervező szerint a kritikus ugyanúgy ki van téve a körülmények változásainak, mint a szerző vagy az olvasó, nincs az az örök érvényű szempontrendszer, ami a kritikust felmentené az alól, hogy egy új irodalmi tér megnyílására új szempontok szerint reagáljon. „Ma már nincsenek abszolút normák, mindenütt és örökkön érvényes igazságok.”³⁶ Ebből következteti Szenteleky azt a jogos megállapítást, hogy „a kritika, amely igaz és helyénvaló Pesten, hamis és igaztalan lehet Kolozsvárott vagy akár nálunk. A kritikusnak meg kell értenie az új irodalmak helyzetét, azoknak egyéni ízét, fejlődési lehetőségeit, akadályait és sajátos, eredeti értékeit”.³⁷ Vagyis, „ha az irodalom új megnyilvánulási formát, új keretet kapott, a kritikusnak is másnak, frissnek kell lennie”.³⁸

Az első világháború lezárását követő határmódosítások által életre hívott új irodalmi közegekben a dilettánsok szerepét, illetve a dilettáns szerepet vizsgálva, az irányadó szempont, melyet követve ez a fogalom teljesebb értelemet nyerhet, a ma is megszokott pejoratív jelentésű jelzőn jócskán túlmutatva, az az új helyzet *felismerése* és az arra adott *reakció*. Egy-egy új irodalmi tér megnyílására rendre a dilettánsok reagálnak leggyorsabban, s ez a reakciókészség az, ami az ő irodalomtörténeti szerepüket annak ellenére mutatja pozitívnak, hogy a változások kortárs szakmai átélői esztétikai válságot látnak a dilettánsok tömeges fellépésében. Jelen írásban azt igyekeztem megmutatni egy irodalomtörténeti példán keresztül, hogy a dilettánsok hirtelen nagyszámú jelenléte az irodalomban valamilyen változásra mutat, s az ő reakciójuk lehet útmutató ahhoz, hogy az ezzel a változással megnyílt új irodalmi tér (azzal, amelyből nyílt, egymást kölcsönösen meghatározó viszonyban maradva) idővel önálló irodalmi közegként működőképessé váljon. A dilettánsok szerepét megmutató leegyszerűsített eseménysor tehát a következő lenne: az irodalmi közegben bekövetkezett változást először a dilettánsok nagyszámú megjelenése jelzi. A mindenkori kortárs kritikusok előbb még a dilettánsok jelenlétére reagálnak a régi szempontrendszer szerint, majd pedig arra a változásra,

³⁶ *Uo.* 90.

³⁷ *Uo.*

³⁸ *Uo.*

amire a dilettánsok mutatnak, s ezt követően alakulnak ki az új irodalmi közeghez azok a kritikusi szempontok, melyekkel – egy újabb változás be-következtéig – a dilettánsokat újra vissza lehet szorítani annak érdekében, hogy az újonnan nyílt irodalmi térben esztétikai értelemben is értékelhető irodalom jöhessen létre. Ezek szerint vannak helyzetek, amikor a dilettáns mutatja az utat, nem pedig neki mutatják.